

Snevringe härad.

Snevringe härad gränsar i V till Åkerbo och Skinnskattebergs häradar, i N till Gamla Norbergs bergslag och Vangsbros härad samt i Ö till Tuhundra och Norrbo häradar. I S når Snevringe ned till Mälaren och skiljs där genom Galten, Mälarens västligaste fjärd, genom Kvicksund och Blacken från Södermanland. Häradet består i S av bördig slättbygd, medan den norra delen utgörs av vidsträckta skogs- och kärrmarker.

Under medeltiden räknades östra delen av »Snæwingia hunderi», socknarna Stora och Lilla Ryttern, Säby och Svedvi, till Tuhundra.

Från Snevringe härad äro endast två ristningar kända, bägge från Ryttern, häradets sydligaste socken. Dessa ristningar, Vs 1 och 2, som upptäcktes först år 1938, finnas på två stenar, som av allt att döma tillsammans ha utgjort ett runmonument.

1 och 2. Stora Rytterns kyrkoruin, Rytterns sn.

Pl. 1–3.

Litteratur: S. B. F. Jansson, Skrivelser till Riksantikvarien den 10/7 och 22/10 1938 (ATA), Runstenen i Stora Rytterns kyrkoruin (i: VFÅ 28–29, 1940–1941), s. 101 f., Några nyfunna runinskrifter (i: Fornvännen 1942), s. 225 f., Några okända runinskrifter (i: Fornvännen 1946), s. 265, Svenska utlandsfärder i runinskrifternas ljus (Svenska spår i främmande land 3, utg. av Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet), s. 28, The runes of Sweden (1962), s. 109 f., Runinskrifter i Sverige (1963), s. 124; E. Floderus, Stav efter död man (i: Vestmanlands Läns Tidning, julnumret 1938); S. Drakenberg, Gjort och ogjort (i: Vestmanlands Läns Tidning, julnumret 1938); L.-G. Kindström, Rapport angående restaureringen av Stora Rytterns kyrkoruin den 1/3 1939 (ATA); T. J. Arne, »Austr i Karum» och Särklandsnamnet (i: Fornvännen 1947), s. 209 f.; A. Ruprecht, Die ausgehende Wikingerzeit im Lichte der Runeninschriften (1958), s. 53, 161.

Äldre avbildningar: Jansson, foton 1938 (ATA), återgivna i Floderus a. a., i VFÅ 28–29, s. 2 och 7 samt i Fornvännen 1942, s. 226.

De två stenarna stå på ödekyrkogården, vid sidan av varandra. Den runristade stenen (Vs 1) har rests 30 m S om kyrkoruinens torn, 10 m NÖ om bogårdsmurens sydvästra hörn; den korsprydda stenen (Vs 2) står 3,5 m VNV om Vs 1.

Stenarna kommo i dagen sommaren 1938 i samband med att Stora Rytterns kyrkoruin restaurerades. Vs 1 upptäcktes den 22 juni och Vs 2 ett par veckor senare. Vs 1 (den runristade stenen) låg som golvsten i den ursprungliga, senare igenmurade västra portalen med ristningsytan uppåt; stenen tjänstgjorde också som grundsten till dörrposterna; se fig. 2. På grund av att denna portal (torningången) tidigt hade murats igen, har ristningsytan ej blivit så sliten av tramp som eljest brukar vara fallet, när runstenar ha inlagts på så utsatta ställen. Runstenen hade av murtrycket spräckts i tre delar. Uppenbarligen har Vs 1 lagts in som golv- och grundsten i portalen, när Stora Rytterns kyrka byggdes. Detta har sannolikt skett vid slutet av 1100-talet.

Vs 2 (den endast korsristade stenen) påträffades vid schaktning i koret, omedelbart Ö om den östligaste valvpelaren, invid nordväggen. Stenen låg högre än den ursprungliga golvnivån, ovanpå delar av rasmassan, vilket visar, att den tidigare har haft sin plats på något annat ställe i kyrkan. Vs 2 är avslagen på två ställen, vilket sannolikt har skett, då stenen togs från sin ursprungliga plats för att användas som byggnadssten i kyrkan.

De båda stenarna restes på sina nuvarande platser hösten 1938.

Vs 1: Grå och rödaktig granit. Stenen, som består av tre delar med fullständig passning, är 1,70 m hög; bredden mitt på stenen är 1,90 m. Största runan är 14 cm, den minsta 6 cm. Ristningen är djupt och tydligt huggen. Om man bortser från de skador, som ha uppstått i brottsprickorna, är ristningen väl bevarad. Stenens mellersta parti är obetydligt nött av tramp.

Vs 2: Grå granit med ljusare ytskikt. Höjd 1,15 m, bredd 0,95 m. Stenen har tydligen ursprungligen varit avsevärt större; den är avslagen nedtill och i högra kanten. Dessutom är ristningsytan skadad upptill och till höger, varigenom vissa delar av ristningen ha gått förlorade. Dessa skador ha sannolikt uppkommit, då stenen lades in i kyrkgolv.

Fig. 2. Vs 1. Stora Rytterns kyrkoruin, Rytterns sn. Runstenen på fyndplatsen i västra portalen. Foto L. G. Kindström 1938.

Inskrift (på Vs 1):

+ kuplefr + seti : stff : auk : sena : pasi : uftir slakua : sun : sia : etaþr : austr · i · karusm ·

5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55 60

Guðlæifr sætte staf ok stæina þasi æftir Slagva, sun sinn, ændaðr austr i Garðum(?).

»Gudlev satte stav och dessa stenar efter Slagve, sin son. Han ändades österut i Gårdarrike(?)»

Till läsningen: Inskriften börjar vid ormhuvudet med ett sk, som har formen av ett litet kors. Samma form har ytterligare ett av inskriftens sk, nämligen det som finns efter 7 **ᚱ**; det är sålunda blott resarens eget namn som omges av kors-skiljetecken. 1 **ᚱ** är ej stunget; den ojämnhet som finns mellan huvudstav och bistav är naturlig. 4 **l** är lätt skadat i toppen genom en brottspricka. 5 **e** är djupt och tydligt stunget. 6 **f** har förlorat nedre bistaven samt hälften av huvudstaven i en brottspricka. 8 **s** har formen **ᚱ** liksom 19 **s**. 9 **e** är tydligt stunget. 11 **i** har mitt på huvudstaven en grund fördjupning, som av allt att döma är naturlig. Fördjupningen är av helt annan karaktär och är mycket grundare än inskriftens huggna punkter. Sk efter 11 **i** består av två punkter. Samma utseende ha inskriftens flesta sk. Endast de tre sista skiljetecknen, efter 53 **r**, 54 **i** och 60 **m**, bestå av endast en punkt. 12 **s** har formen **ᚱ** liksom 25, 32, 59 **s**. Mellan 19 **s** och 20 **e** finns ingen runa. 20 **e** är tydligt stunget. 21 **n** har, i likhet med inskriftens andra **n**-runa (40 **n**), dubbelsidig bistav. I 22 **a** är bistaven kort till höger om huvudstaven. Ovanför bistaven i 23 **þ** finns en naturlig fördjupning i ristningsytan. I 24 **a** är bistaven kort till vänster om huvudstaven. 26 **i** är tydligt. 27 **u** är ej stunget. Sk saknas efter 31 **ᚱ**; detta beror utan tvivel på att ormslingan efter denna runa avslutas med ett snäckornament. I 35 **k** är bistaven skadad upptill av en brottspricka. 38 **s** har stolsform (**ᚱ**). 42 **i** är ej stunget. 43 **a** är tydligt. 44 **e** är stunget med en kraftig punkt. 45 **t** är skadat på mitten genom en brottspricka. En annan brottspricka korsar 50 **u**. Runföljden 55–60 **karusm** står utanför slingan, längst till vänster på ristningsytan. Alla runorna äro fullt tydliga. 55 **k** är ej stunget. 56 **a** står på ett ojämnt ställe. 58 **u** är ej stunget. Sk efter 60 **m** består av endast en punkt. Denna är visserligen jämförelsevis lågt placerad, men någon övre punkt har här knappast funnits.

Av allt att döma ha de båda stenarna Vs 1 och Vs 2 ursprungligen ingått i ett och samma runmonument. De äro med andra ord parstenar, som ha kompletterat varandra på sådant sätt, att den ena stenen har burit minnesinskriften, den andra det kristna korset. Att de från början ha varit sammanhörande blir troligt redan på grund av att de påträffades på samma plats, och att de tydligen äro ristade ungefär samtidigt. Men

framför allt talar för deras ursprungliga samhörighet det faktum, att runinskriften själv omtalar, att minnesmärket har bestått av stenar. Monumentet bör alltså ha varit ett minnesmärke av samma slag som Saltängsbro-stenarna (Vs 9 och 10) och Hansta-stenarna i Tillinge sn (U 786 och 787) för att blott hänvisa till två närliggande exempel på säkra parstenar.

Stenarna äro resta av en man med namnet *Guðlæifr*. Detta namn är väl styrkt i svenska runinskrifter från 1000-talet: U 595 **kuplef**, Sö 340 **kuplifs** (gen.), Sö 218 **kuplif** (ack.), L 1053 Järsta, Valbo sn, Gästrikland **kuplaifr**, Högs kyrka, Hälsingland **kuplaf** (ack.) och troligen Sö 172 **kupla** ... Dessutom finns ett mansnamn *Gullæifr*, som ursprungligen bör ha varit samma namn, flerstädes i våra inskrifter: U 318 **kulaif** (ack.), U 496 **kulifs** (gen.), U 625 **kulifr**, U 643 **kulaifr**, U 678 **kulaifr**, U 1085 **kulefr**, Sö 33 **kulaif** (ack.), Sö 66 **kulaifr**. I detta sammanhang bör också mansnamnet *Gulli* nämnas, eftersom detta otvivelaktigt är ett kortnamn till i första hand *Guðlæifr*. *Gulli* förekommer på ett par uppländska runstenar (U 524, 817 och möjligen på 1039), på en västgötsk (Vg 184) och på en östgötsk (Ög 81). Namnet *Guðlæifr* är också under medeltiden ganska väl företrätt i Sverige; det förekommer även på Åland och i Nyland (se C.-E. Thors, *Finländska personnamnsstudier*, 1959, s. 37 f.). Däremot saknas det i Danmark. På Island är det sällsynt, i Norge ganska vanligt.

Namnet på den, som stenarna ha rests efter, har däremot tydligen varit mycket ovanligt. Namnet ristats på Vs 1 **slakua** (ack.), en namnform, som förutsätter en nominativ **slakui**. Detta namn förekommer på Sö 346; se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1948, s. 311 f. På Sö 353 finns en annan form av namnet: **slaguis** (nom.?). (Ett mansnamn **slaka** finns på U 773.) Runföljden **slakui** torde snarast återge ett eljest okänt mansnamn *Slagvi*.

Det minnesmärke, som Gudlev »satte» efter sin döde son Slagve, bestod enligt inskriften icke endast av »dessa stenar» utan också av en »stav». Denna sed att resa stav efter en död omtalas även på åtminstone tre andra svenska runstenar från 1000-talet: U 226 **ristu • stina • uk • staf**, U 332 **raisti • staf • auk • staina**, Sö 196 **lit • r • isa sain þna • auk • staf**. Det allittererande uttrycket (*sætia, ræisa*) *stæin ok staf* förekommer också i Fyrby-blockets inskrift (Sö 56): **setu : stain : auk : stafa : marga**. I sistnämnda fall talas det alltså om »många stavar»; det är möjligt, att ristaren därmed har åsyftat runstavarna, alltså de många runorna på stenen, ej den stav eller stolpe som restes som minnesmärke. I så fall har Fyrbyblockets »många stavar» samma innebörd som **stafir • runa** »runornas stavar» på Sm 16. Om sedvänjan att resa stav se O. von Friesen, *Upplands runstenar* (1913), s. 32, 37 och S. B. F. Jansson i *VFA* 1940–41, s. 103 f. och i *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 124 f.

Runföljden 44–48 **etaþr** är part. sg. nom. m. till verbet *ændas*, vilket i betydelsen »dö, avlida» förekommer i minnesinskrifterna på flera runstenar. Att *ændaðr* här står i nom. är ur syntaktisk synpunkt något överraskande. Man skulle naturligtvis ha väntat akkusativformen, eftersom participet ansluter sig till *sun sinn*. Tydligen böra inskriftens slutord uppfattas som en ny sats — en satsförkortning: (*Hann var*) *ændaðr austr* ...

En tolkningssvårighet erbjuder inskriftens sista ord, runföljden 55–60 **karusm**. Närmast till hands ligger onekligen att här räkna med felristning, i all synnerhet som ristaren vid tre tillfällen gör sig skyldig till tydliga fel: **stff** i st. f. **staf**, **sena** i st. f. **stena**, **sia** i st. f. **sin**. Uteslutet är sålunda ingalunda, att ristaren med den egendomliga runföljden **karusm** har åsyftat **karþum**, *Garðum*, även om en sådan felristning saknar motsvarigheter i runinskrifter från 1000-talet. Uttrycket *austr i Garðum* är ju väl känt från flera håll; U 209: **aflapi × austr × i karþum**, Sö 338: **han + fial + i + urustu + austr + i + garþum +**, Sö 148: **han uas antaþ austr i kaþum**. Till dessa kan fogas U 636: **hn • fur • ausr • i karþa** och möjligen den skadade U 153: **pair • antaþus × aust ... um**. Även i skaldepoesien förekommer uttrycket. Hallfreðr vandræðaskáld använder det i *Óláfsdrápa* (990-talet), när han skildrar hur Olav Tryggvason rödfärgade de hårda svärden med blod *austr i Gørðum*.

Även om sålunda tolkningen »österut i Gårdarike» ligger närmast till hands, torde en annan tolkningsmöjlighet av den egendomliga runföljden **karusm** böra antydass. Det urgamla kulturlandet *Chorezm*, *Kharesm* ligger söder om Aralsjön. Landet var under vikingatiden utgångspunkt för den viktiga handelsvägen från Centralasien västerut och norrut. Den vägen ha nordiska handelsvaror förts söderut, den vägen strömmade orientens silver mot norr. Vi veta, att svenska handelsmän ha uppsökt kazarernas och Volgabulgarernas län-

der, att de ha seglat på Kaspiska havet, där Volgavägen mynnade ut. För dem som deltog i dessa färder har namnet Chorezm varit mera välbekant än för oss, och det är kanske icke helt uteslutet, att Stora-Rytternstenens **karusm** har åsyftat det avlägsna asiatiska landet. Det bör emellertid med T. J. Arne framhållas, att de långa färdvägarna till Chorezm »framemot mitten av 1000-talet voro långt mindre i bruk än på Ibn Fadlans tid, mer än 100 år tidigare ... Omkring år 900 var staden Gurgandj (numera Kunja Urgentj) i Chorezm, strax söder om Aralsjön, en utgångspunkt för handelsvägen från Centralasien västerut ... Vägen gick härifrån vidare väster om Aralsjön upp mot nedre Ural och mellersta Volga, just den väg, som Ibn Fadlan åren 921–922 tillryggalade som ambassadsekreterare. Ett hundratal år senare spelade denna handelsväg inte längre någon roll för nordborna, som tidigare fått stora mängder av silver från kalifernas välde och särskilt från samanidernas rike i Buchara och Samarkand. Det hade kommit oroliga tider i Chorezm, som inte gynnade köpmansfärderna längs de gamla vägarna till lands» (*Fornvännen* 1947, s. 292). Även om det är möjligt, att Slagve Gudlevsson kan ha »ändats» under de oroliga tiderna i Chorezm, bör åtminstone tills vidare tolkningen »Gårdarike» föredragas.

I två fall kan man konstatera, att diftongen *æi* har sammandragits till *ē*, nämligen i **kuplefr** (*-læi/R*) och **s[t]ena** (*stæina*).

Formen **seti** (*sætte*) är av intresse; det är den ljudlagsenliga formen, som ofta påträffas ännu i fornsvenska handskrifter och i svenska dialekter. Jämförelsevis ovanliga äro också formerna **uftir** och **pasi** (pl. ack. m.); om den sistnämnda formen se K. M. Nielsen i *APhS* 1962, s. 109 f. och där cit. litt.

Ristaren förefaller icke att ha haft någon större vana att rista runor, åtminstone ej i sten och av denna mera monumentala typ. Därpå tyda bl. a. felristningarna och de växlande s-formerna. Ornamentiken är originell både beträffande utformningen av ormhuvudet och kopplen, och inskriften är med sina dubbla rader skickligt anpassad efter stenens triangelform.

Även korset på Vs 2 är originellt utformat. Det är ett likarmat ringkors, med band inträdda under tungor i de fyra korsarmarnas ändar. I korsets mitt, innanför ringen, är det ena armparet inskjutet under det andra. Korset blir därigenom fast hopknutet (se Pl. 2). På liknande sätt har t. ex. processionskrucifixet från Veinge kyrka utformats; se W. Holmqvist, *Övergångstidens metallkonst* (1963), s. 15 och 31.

Det är vanskligt att närmare datera Ryttern-ristningarna. Det förefaller emellertid troligt, att de äro ungefär samtida med de s. k. Ingvar-stenarna. I så fall torde de ha tillkommit vid 1000-talets mitt.

Åholmen, Rytterns sn.

En liten sten med en sentida runinskrift står rest i Åholmens park, omkring 275 m ÖSÖ om trädgårdsmästARBostället. Runinskriften, som har ristats i ett band snett över stenen, lyder: **hopie + mihi + cras + tibi** »I dag mig, i morgon dig.» Om denna sannolikt vid början av 1800-talet ristade »runsten» se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1963, s. 316 f.

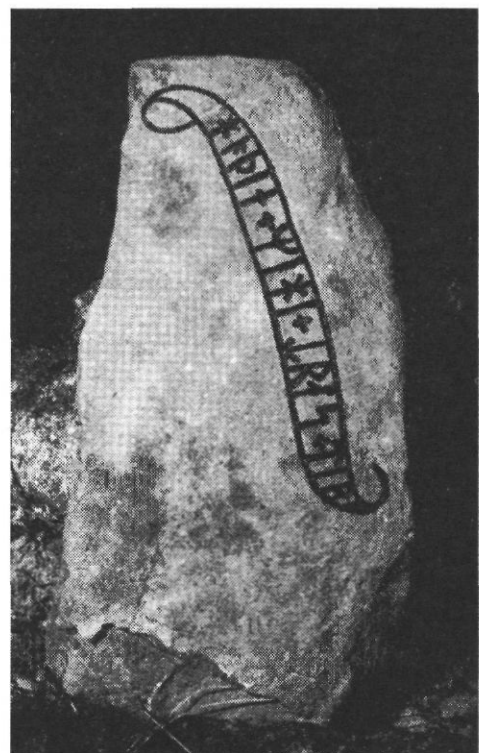

Fig. 3. Åholmen, Rytterns sn. Sentida ristning. Foto N. Lagergren 1959.

Säby by, Säby sn.

Om ett runbrev från Säby, daterat den $^{10}/_{10}$ 1804, se E. Brate i *VFÅ* 13 (1923), s. 3 f. och *Sverges runinskrifter* (1922; 2. uppl. 1928), s. 106 f.

Kolbäcks sn.

I sin reseberättelse för år 1866 (ATA) skriver Dybeck: »I Kolbäcks socken fanns en icke förut bekant, ofullständig runsten.» Detta korta meddelande av Dybeck utgör den enda kända uppgiften om en runsten i Kolbäcks sn. Uppgiften grundar sig av allt att döma på ett misstag.

Tuhundra härad och Västerås.

Tuhundra härad gränsar i V till Snevringe härad, i N och NÖ till Norrbo härad, i Ö och SÖ till Västerås stad, Västeråsfjärden och Granfjärden. Sydgränsen, mot Södermanland, går i Mälaren. Häradet består, om man bortser från skogs- och kärrmarkerna längst i N och NV, av ett mot Mälaren sluttande, bördigt slättland.

Tuhundra omfattar numera, sedan socknarna S:t Ilian och Lundby år 1918 inkorporerades i Västerås, endast tre socknar, nämligen Västerås-Barkarö, Dingtuna och Lillhärad. Under medeltiden var »Tuhundare» betydligt större än nu; då räknades nämligen östra delen av Snevringe till Tuhundra (se ovan s. 6). Av namnet framgår, att häradet är bildat av två hundaren (se om namnet H. Ståhl i *Västerås genom tiderna* 1, 1956, s. 284).

Inom Tuhundras nuvarande gränser ha tre runstenar påträffats. Alla tre (Vs 3, 4 och 5) äro från Dingtuna sn. Av dessa är Vs 3 försvunnen. I denna socken var hundarets tingsplats belägen (*in placito apud dyngetuna*, 1368). Från det gamla hundarets område äro sju ristningar kända (Vs 1–5, 9, 10).

Med Västerås inkorporerades år 1946 Badelunda sn, som dittills hade ingått i Siende härad. Från det nuvarande stadsområdet äro åtta ristningar kända: Vs 6–13.

Bälby, Dingtuna sn.

I en skrivelse till Riksantikvarieämbetet den 9/5 1921 lämna Sven Erlandsson och Sven T. Kjellberg följande upplysningar om en av dem funnen runristning vid Bälby nr 1: »På ett flyttblock med en slät sida i en hage ung. 200 m NV om boningshuset finnes en i 3 rader väl utförd runinskrift»: **suiktir ok hans kimbar**. Någon tolkning av runorna lämnas ej.

Ristningen, som senare förgäves har sökts (bortsprängd?), härrör uppenbarligen från modern tid. Runornas innebörd är: »Sveigder och hans kämpar.»

Den senfödde runristaren har alltså funnit flyttblocket lämpat för en inskrift om sagokungen Sveigder, som av en dvärg lockades in i ett stenblock och blev borta.

3. Kävlinge (Bysingsberg), Dingtuna sn.

Litteratur: L 1020. Ransakningarna 1667–84 (tryckt i VFÅ 17, 1928, s. 10, 22, och i Ransakningar efter antikviteter, bd 1, h. 1, 1960, s. 112, 132); O. Celsius, Svenska runstenar (F m 60) 2, s. 23; R. Dybeck, Dingtuna socken 1862 (ATA), Antiquarisk berättelse för år 1862, 1864 och 1867 (ATA); H. Hofberg, Westmanlands Fornlemningar och Minnesmärken. 1870, s. 39 (ATA; tryckt i VFÅ 1, 1874, s. 36).

Avbildning: Celsius, bläckteckning i a. a.

De äldsta kända uppgifterna om den sedan länge försvunna Kävlinge-stenen finnas i *Ransakningarna* 1667–84, där det »Jfron Dingtuna Församling» har antecknats bl. a.: »Käflinge ägorna en Steen med Runska bookstäfver på, och en qvinnos afritning.» År 1682 insände Hans Spaak en »Kortt berättellsse uppå dhe uthi Westeråhs Lähn Nambngifne och befundne gamla Antiquiteter»; där omtalas, att det »På Kiäflingz Egor fins en Runesteen».

Vs 3 undersöktes den 27/7 1727 av O. Celsius, som meddelar, att stenen finns »på Käflinge ägor, i en Wret wid landzwäghen som går till Swedwi» (L 1020: »Käflinge ägor»). Celsius hade fått upplysningar om runstenen i ett brev från domprosten P. Tillæus, vilket framgår av en anteckning i F m 60: 2: »detta bekom